

Engler Ágnes – Tőzsér Zoltán – Szilágyi Györgyi: A felsőoktatás tömegesedése, különös tekintettel a nem nappali tagozatos hallgatókra a Bihar-Bihor tanulórégióban, 1990-2010

August 9, 2012

Az expanzió jelensége a nem tradicionális hallgatóság körében

Tanulmányunkban a felsőoktatási expanzió jelenségét vizsgáljuk meg egy olyan nagy létszámú, mégis kevés kutatói figyelmet kapó hallgatói csoport esetében, amely az egyetemek és főiskolák nem teljes idejű képzésében vesz részt. Az úgynevezett nem tradicionális tanulók életpályájuk későbbi szakaszában ruháznak be emberi tőkájukba. Ez a szakasz nemcsak az időzítésben különbözik az átlagos nappali tagozatos fiatalok akadémiai útjától, hanem az életszakaszok párhuzamosságában is: a felsőfokú tanulmányok mellett az esetek többségében a teljes idejű munkavégzés és a saját családról való gondoskodás ötvöződik az egyéni életútban. A tanulmány célkitűzése a felsőoktatási tömegesedés folyamatában a nem nappali tagozatos hallgatók, elsősorban a levelező tagozatosok vizsgálata a feltüntetett időintervallumban, nemzetközi összehasonlításban. A vizsgálat kezdődőpontja a rendszerváltozás évekig nyúlik vissza, mivel a poszt-szocialista országokat elérő (újabb) expanziós hullám ekkor kezdődik, illetve ekkortól áll rendelkezésünkre bővebb hivatalos statisztikai adat, különös tekintettel a gazdasági mutatókra.

A felsőoktatás tömegesedését tárgyalva mindenekelőtt a jelenséggel magával foglalkozunk, illetve azzal a megnövekedett társadalmi igényvel, amelynek köszönhetően a nem hagyományos társadalmi csoportok bekapcsolódtak a felsőoktatás részidős képzéseibe. Különös figyelmet fordítunk a munkaerő-piaci kereslet-kínálat alakulására a felduzzadt diplomás munkavállalók jelenlétében. Az expanzió folyamatának statisztikai alapú vizsgálatát először nemzetközi adatok alapján végezzük, majd a vizsgált földrajzi terület (Magyarország és Románia), illetve az érintett intézmények mutatóit tekintjük át.

A felsőoktatás iránt megnövekedett nagyfokú érdeklődés az elmúlt század második felétől érzékelhető világszerte. Magyarországon és Romániában a felsőoktatás mennyiségi fejlődésének második nagy hulláma fedile az általunk vizsgált időszakot, amit megelőzött a nyolcvanas évek végén tapasztalható, az európai országok hallgatólétszámához viszonyított nagyfokú lemaradás. A felsőoktatás iránti keresletnövekedés okai között szerepel a demográfiai tendenciák hatása, a „középosztályosodás”, és az új társadalmi csoportok, leginkább a nők bekapcsolódása a felsőoktatásba (Kozma, 2004, 30. o.), de ide sorolható a munkanélküliség beiskolázással történő feloldása és az „igazi egyetem” iránti nosztalgia (Hrubos, 1999, 5. o.). Az új csoportok megjelenésével – amely a „megnövekedett oktatási függőség” következménye (Beck, 1999, 436. o.) – jelentősen megváltozott a diákság összetétele. Ezt T. Kiss és Tábori (2003) az előzőekhez hasonlóan az alacsonyabb társadalmi státusú és iskolai végzettségű családok gyermekeinek bekapcsolódásával indokolja: a nem akadémiai típusú középiskolában, hanem szakközépiskolákban érettségizettek és a hátrányos helyzetű etnikai csoportokból származók nagyszámú megjelenésével, valamint a nőknek a különösen felerősödött, gyors beáramlásával és térhódításával.

Az expanzió folyamata, amely egy logisztikus S-görbével szemléltethető, a következő szakaszokra bontható: nekilendülés, növekedés és infláció (Archer, 1988). A görbe első, stagnálás szakaszában az iskolázás iránti igények még szórványosak, de a második szakaszban hirtelen növekedésnek indulnak, majd az újabb szakaszban, de egy magasabb szinten (telítettségi szint) újra stagnálásba hajlik. Ez a folyamat zajlik az oktatási rendszerben, amikor a társadalomban egy iskolai fokozat (ilyen volt az alap-, majd középfok) elfogadottá válik, és fellép a következő fokozat iránti igény. A felsőoktatási expanzió tehát nem pusztán mennyiségi növekedést jelent, hanem a társadalom felsőoktatás iránti igénynövekedését is (Kozma, 1998). Az expanziós folyamatokért elsősorban a növekvő társadalmi igények a felelősek, ezt támasztja alá az egyéni továbbtanulási döntések és a közösségi igények összefüggéseinek elemzése (Green, 1998). A zéró-korreláció törvénye szerint az oktatás rendszerének növekedésében megjelenik egy pont: amennyiben ezt a társadalom többsége eléri, akkor ennek a teljesítése nem lesz hatással a későbbiek során jelentkező társadalmi különbségekre.

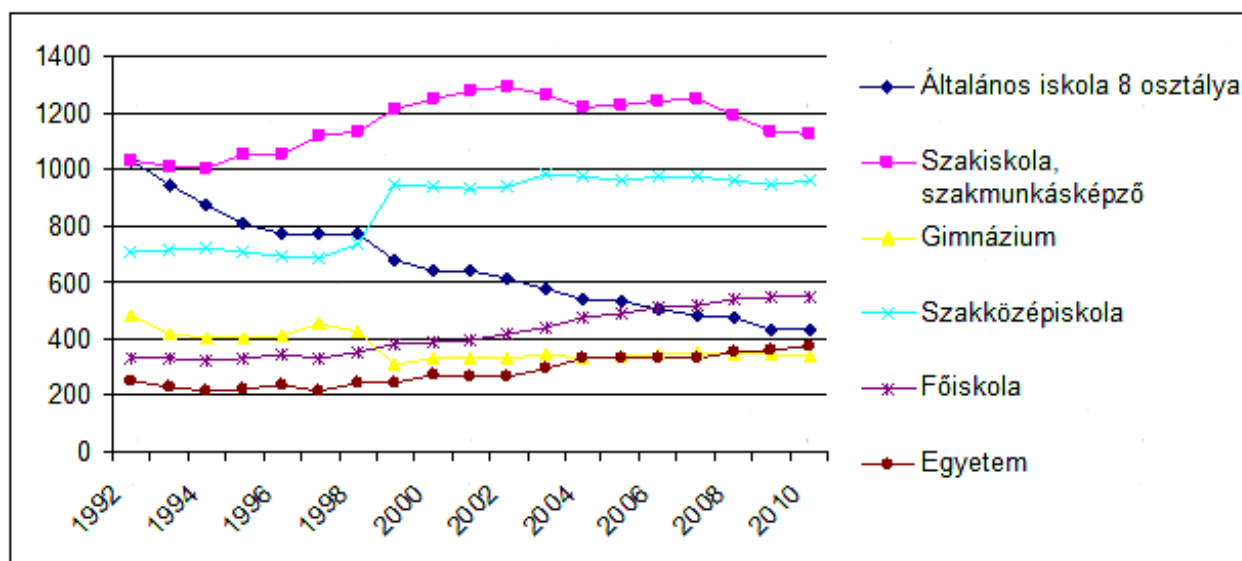
A zéró-korreláció következménye a hangsúly eltolódása az iskolázottsági szintről a teljesítmény felé, azaz az egyes szinteken szerzett oklevelek közötti különbség fontossá válik, például a kibocsátó intézmény tekintetében. Másik következmény a hasznosság átalakulása, amikor a struktúra következő szintjére való belépést teszi

lehetővé a rendszer (például az érettségi tömegesedése), végül a javak és tehertétel változása szerint az adott oktatásban részesülők szemében csökken, a nem részesülők szemében növekszik a társadalmi hasznossága a javaknak, ezért mindenki a megszerzésére törekszik, és így tovább gyűrűzik az egyes szintek telítettsége. Miután az utolsó belépők csoportja is megszerezte az adott végzettséget, az már nem tekinthető előnynek többé (meglátta viszont nélkülözhetetlen), ezért a társadalom egyes csoportjai magasabb szint elérését tűzik ki maguk elé. A tömegessé váló felsőoktatásban munkaerő-piaci hátránnyá, stigmatizálóvá válik a diploma hiánya, még akkor is, ha az adott foglalkozás vagy beosztás nem igényli a felső szintű képzettséget (Nagy, 2003).

A felsőoktatási expanziót vizsgáló egyes munkák fenntartásokkal viszonyulnak a tömegesedés jelenségéhez, mivel az oktatásnak a gazdasági fejlettség optimális szintjét kellene figyelembe venni, az ezt meghaladó oktatási mennyiségi fejlesztés nem járul hozzá a munka társadalmi hasznosulásához, értéknövelő képességéhez (Polónyi és Tímár, 2001). Róbert (2001) modellje (az elsősorban főiskolai célzatú) felsőfokú expanzió következményeként időben csökkenő esélyét jelzi az egyetemi diploma megszerzésének, ami különösen a férfiakra igaz, de a nők esetében is fennáll. A felsőoktatási expanzió lehetséges következményeként tartják számon a diplomások által betöltött, de felsőfokú végzettséget nem igénylő állások betöltését, ami tömeges diplomás munkanélküliséghez vezet, de a középfokú végzettségűeket is kiszorítja állásaikból.

A továbbtanulásba történt befektetés, az iskolai beruházás csökkenéséhez vezethet a sokat idézett pókhálóciklus (Freeman, 1976), miszerint a magas végzettségű munkaerő iránti kereslettel járó bérnövekedés tömegeket vonz a felsőoktatási intézményekbe, de miután a kereslet-kínálat kiegyenlítődést követően a bérek visszaesnek, a felsőoktatásba beiratkozók száma is jelentősen csökkenni fog. A képzett munkaerő-kínálat csökkenése ismét késleltetve (4-5 év) jelenik meg a munkaerőpiacon, és újabb bérnövekedéssel jár együtt, ami ismét elindítja a kiegyenlítődési folyamatot.

1. ábra. A foglalkoztatottak száma legmagasabb végzettség szerint, 1992-2010 (ezer fő)

(KSH adatok alapján saját szerkesztés, www.ksh.hu)

A gazdasági válság beköszöntéséig (2008) az adatok azt mutatták, hogy a kilencvenes évek elejétől egyre nagyobb számban kibocsátott diplomások iránt nem esett vissza a kereslet. A foglalkoztatottság és az iskolai végzettség kapcsolatának ábrázolására az 1. ábrán az 1992 és 2010 közötti adatsorokat jelenítettük meg. Látható, hogy az általános iskolát végzett foglalkoztatottak kivételével 1996-97-ig nagyjából állandó a foglalkoztatottság, ezt követően emelkedés tapasztalható (a gimnáziumi végzettségűeknél jelentős csökkenést követően), majd a kétezres évek elejére nagyjából állandósulnak az egyes csoportok létszámai. Ez alól kivételt képez a főiskolai és egyetemi oklevéllel rendelkező foglalkoztatottak létszámalakulása, mivel a vizsgált szakaszban folyamatos növekedés jellemzi ezt a kategóriát. Az intragenerációs foglalkozási turbulencia-vizsgálatok azt mutatják, hogy a humántőke-befektetések megtérülése az egyetemi diploma esetében a legmagasabb (Balogh és Róbert, 2008). A rendszerváltozást követő években a romló piaccgazdasági körülmények között, amikor a legtöbb munkavállaló esetében a lefelé való mobilitás volt jellemző, az egyetemi oklevéllel rendelkezőket az egyre gyakoribb felfelé mobilitás fémjelzi. Ez a folyamat az új évezred első éveiben

teljesedik ki, majd jóval lassabban csökken, mint az egyéb iskolai végzettségek esetében. A főiskolai diploma hozamát alacsonyabbnak ítélik, mivel a főiskolát végzettek felfelé mobilitása a kilencvenes évek közepén megtorpan, majd folyamatosan csökkenni kezd.

A diplomás munkavállalók és a munkaerő-piaci folyamatok után térjünk vissza a felsőoktatási intézmények falai közé. Elméleti vizsgálódásunk egyik célja, hogy a tömegesedés kapcsán a részidős képzésbe bekapcsolódó hallgatók későbbi vizsgálatát előkészítse. A vizsgált hallgatói réteg kapcsán különféle elméleti megközelítések, feltételezések jelentek meg a szakirodalomban. A felsőfokú oktatásban egyre nagyobb arányban résztvevő, alacsonyabb iskolai végzettségű és alacsonyabb társadalmi státuszú szülők gyermekeinek megjelenésével – amely az oktatási expanzió egyik következménye – párhuzamosan beszélhetünk a diploma értékvesztéséről, amely az expanzió egy másik lehetséges következménye (*Collins*, 1979). A két jelenség összekapcsolásával kialakulhat olyan vélekedés, miszerint a széles néprétegek által birtokolt felsőfokú oklevél értéke, és ezzel a felsőfokú képzés színvonala jelentősen csökkent. A megváltozott társadalmi összetételű hallgatóság motivációi, igényei átalakultak, ezért megkérdőjeleződik a felsőoktatás hagyományos értelmiségképző szerepe. A többi tagozathoz képest a levelező tagozaton tanulók számának nagyarányú növekedése diverzifikálódásként minősíthető, ha a hallgatók összetétele a nappali képzés felől a munka mellett tanulók oktatása, azaz a „bonyolultabb társadalmi és munkaerő-piaci beágyazottságú munka melletti képzés” felé tolódik el (*Hrubos*, 2002, 100. o.).

A mobilitási csatornaként is funkcionáló levelező tagozat (*Ladányi*, 1994) megváltozott összetételű hallgatóságot produkált, akikre különösen jellemző a kredencializmus (*T. Kiss és Tábori*, 2003). A nem teljes idejű felsőfokú képzésekben résztvevők körében kimutatható az intergenerációs és intragenerációs mobilitás, amikor a különböző okokból (alsóbb társadalmi rétegekbe tartozók nem ambicionálták a továbbtanulást, megváltozott a munkaerő-piaci helyzet, pályamódosítás lép fel, egyéni ambíció kapcsán) a korábban elhalasztott diplomaszerezésre irányuló döntés megvalósul (*Nagy*, 2003). Az egyre több felnőttet oktató felsőoktatás kapcsán azonban felmerül a felsőoktatási intézmények megváltozott szerepének kérdése (*Koltai*, 1994).

A hallgatók indítékait tekintve különösen a levelezős hallgatókra lehet igaz, hogy csupán papírt akarnak szerezni és a diploma az egzisztencia megvédését, a munkahelyi előrelépést szolgálja, és sok esetben a szakmájuktól eltérő, de sikerélményt nyújtó szakokon tanulnak tovább (*T. Kiss és Tábori*, 2003). A felsőfokú levelezős oktatás devalválódása *Maróti* (2002) szerint származhat a kevésbé szigorú követelményrendszerből is, mivel tekintettel van a munka mellett dolgozók terheltségére, emellett az intézmények anyagi érdekei dominálhatnak az alacsony felvételi követelmények során felvett kevésbé jó képességűek beválogatásánál. A szerző a levelező tagozat színvonalának és elfogadottságának érdekében az oktatás módszertanának megújítását javasolja, így például a hozott tudás és tapasztalat felhasználását, a csoportmunka és a dialógus fontosságát emeli ki. Fontos feladatnak tartja a felnőtt hallgatók motiválását, mivel a munka és család mellett folytatott tanulmányok végzéséhez fent kell tartani a meggyőződést a tanulásuk értelméről, hasznosságáról. A részidős képzés tömegesedésének pozitívuma lehet azonban az, hogy az oktatásnak azok a területei, ahol a felnőttek önszántukból és nagy számban jelennek meg, értékesnek mutatkoznak, ezért a levelező és esti oktatást olyan indikátornak tekinti, amely megmutatja, hová érdemes jelentkezni, vagy milyen diplomának van értéke (*Sáska*, 2002).

Ladányi a felsőoktatásban tanuló hallgatók összetételét vizsgálva megállapítja, hogy az esti és levelező tagozatos képzés elvesztette felnőttoktatási jellegét, és „az iskolarendszeren keresztül történő felemelkedés „cselelépcsőjévé” vált.” (*Ladányi*, 1994, 7. o.) A levelező tagozatot az egyén oldaláról mobilitási csatornaként értelmezi, amelynek segítségével az alacsonyabb származásúak is értelmiséggé válhatnak, másrészt a közösség oldaláról a felsőfokú szakemberképzés gyors és olcsó útja volt a huszadik század (rendszerváltozás előtti) második felében. A közgazdászokra és mérnökökre vonatkozó vizsgálatában kimutatja, hogy a nappali tagozatok hallgatói magasabb státuszú családokból érkeznek, mint az egyéb tagozaton tanulók, legalacsonyabb származásúakat leginkább a levelező tagozaton találta.

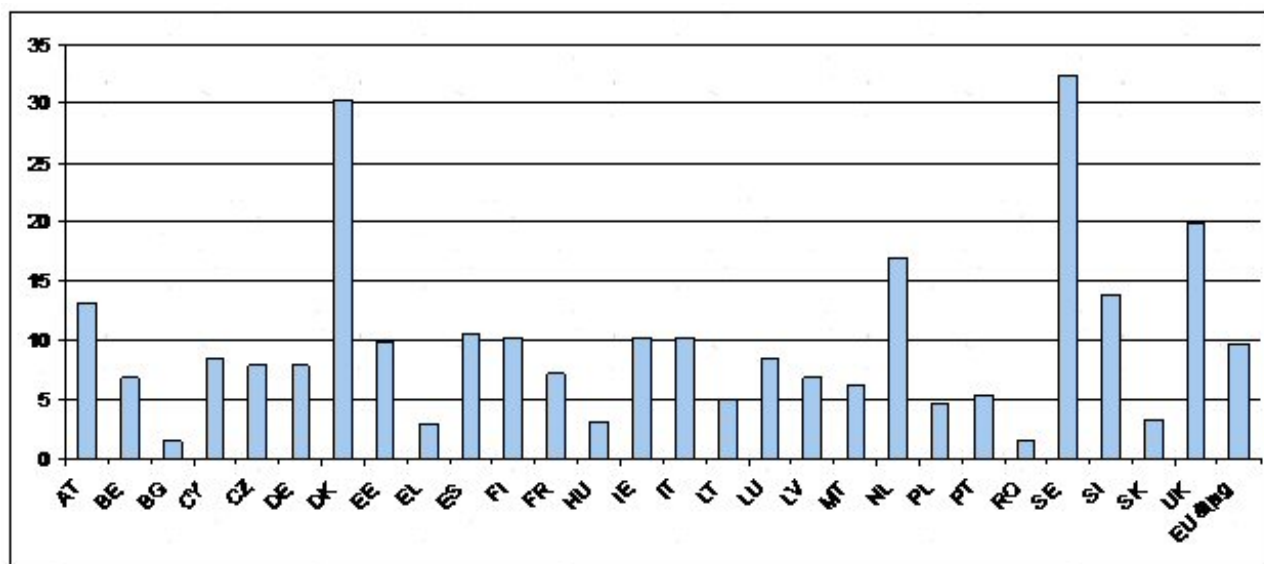
A felsőoktatásban megvalósuló formális képzés kapcsán felmerül a felsőoktatási intézmények megváltozott szerepe, *Koltai* szóhasználatával élve a „vállalkozó egyetem filozófiája” alapján szerveződik az egyre több felnőttet oktató felsőoktatás, ahol az intézmények szavatolják a minőséget és a korszerű tudományos eredményeket (*Koltai*, 1994, 131. o.). Többek között *Duke* (1996) utal rá, hogy a felnőttek oktatását mindinkább felvállaló felsőoktatásnak és a felnőttoktatásnak hagyományosan más a céljuk és feladatuk, mivel a felsőoktatási intézmények – különösen az egyetemek – kis létszámú elit képzésére és kutatómunkára voltak berendezkedve, a felnőttoktatásnak viszont olykor hátrányos helyzetű csoportoknak, de mindenképpen gyakorlatorientált képzést kell nyújtaniuk. Véleménye szerint az újjá alakult, tömegképzésre áttért egyetemek új fejlődés részét képezik, más megfogalmazásban az iskolarendszerű felnőttoktatás korábbi funkciói – korrekciós és rehabilitáló (*Mayer*,

2000) – mellett megjelent a felnőttoktatás szakképző, továbbképző funkciója (Benő, 1996).

Élethosszig tartó tanulás nemzetközi viszonylatban

A 2. ábra a lifelong learning mindhárom formájában (formális, nonformális, informális) tanuló felnőttek arányát mutatja, de azonnal szembetűnnek az életen át tartó tanulás gyakorlatának területi különbségei. Az Európai Bizottság adatai szerint az uniós tagállamok felnőtt lakosságának 9,6%-a vett részt a felnőttképzés valamelyik formájában 2006-ban, az Unió célja a 12,5% elérése 2010-re (*Europe in Figures* 2008, 180. o.). A legnagyobb arányban a skandináv országok és az Egyesült Királyság lakosai érzik magukénak a lifelong learning koncepcióját: a népesség mintegy egyharmada vesz részt rendszeresen oktatásban és képzésben. Mögöttük messze elmaradva, de az uniós átlagon felül áll Ausztria, Hollandia és Szlovénia, míg Magyarország Máltához vagy Olaszországhoz hasonlóan 5% alatti részvétellel előzi meg a sorban utolsó Bulgáriát és Romániát (2% alatt).

2. ábra. Az Európai Unió 25-64 éves lakosságának részvétele az élethosszig tartó tanulásban, 2008 (százalék)

(Forrás: *Europe in Figures – Eurostat Yearbook 2010* adatai alapján saját szerkesztés)

Az egyes tagállamok különböző mértékben és módon támogatják az egyének tanulásba történő befektetéseit, ezeknek összefoglalását tartalmazza egy, az Európai Parlament számára készült nemzetközi tanulmány (*Gender aspects in Lifelong Learning* 2007). A legtöbb tagállamra jellemző beruházási politika különböző hitelek (például Spanyolország, Írország, Magyarország), ösztöndíjak (például Dánia, Finnország, Szlovénia), utalványok (például Ausztria, Belgium, Olaszország) kiutalása, vagy egyéni tanulási számlák nyitása (Belgium, Hollandia, Egyesült Királyság) a tanulni szándékozó felnőttek részére. Az útiköltség támogatása a lakóhely és a képzés helye között hazánkon kívül Bulgáriában, Szlovéniában és Írországban is támogatott költség. A jelentés alapján minden tagállamban leírható a felnőttoktatási tevékenység egy része a személyi jövedelemadóból, Svédországban ezen felül a gyermekek után is jár elszámolható adójóváírás. Hollandia, Görögország, Németország és Norvégia részt vállal a tanuló felnőttek gyermekről való gondoskodásban különböző támogatásokkal, Finnországban lakbér-kiegészítés jár.

A felnőttkori tanulásba történő bekapcsolódást alapvetően meghatározza az egyén iskolai végzettsége, a neme, az életkora és a munkahelyi elvárások (*Education at a Glance* 2011). Általánosságban elmondható, hogy a végzettség emelkedésével növekszik a tanulási hajlandóság a felnőtt lakosság körében. A felsőfokú végzettséggel rendelkezők tanulási aktivitása átlagosan háromszor akkora, mint az alacsonyabban kvalifikált felnőttek esetében. Az alacsony iskolázottságúak esetében nemcsak alulmotiváltság jellemző, hanem a tanulmányok során magasabb lemorzsolódási aránnyal számolhatunk.

Az élethosszig tartó tanulásban a nők aktivitása magasabb, az európai uniós átlag a nők esetében 10,4%-os a férfiak 8,8%-ával szemben. Az idősoros adatok alapján elmondható továbbá, hogy dinamikusabban növekszik a nők részvételi aránya: 2001-hez képest például a férfiak 2,2 százalékpontos növekedést értek el, ezen öt év alatt a nők esetében 2,8 százalékpontnyi a növekedés az Unióban. A kiugró részvételi arányt produkáló

országokban különösen szétnyílik az olló a férfiak és nők között; Svédországban és Dániában például csaknem tíz százalék a különbség a két nem részvételi aránya között. Az Európai Unió csaknem minden tagállamában több nő kezdi meg felsőfokon tanulmányait, mint férfi. 2006-ban például 1,23-szor több nő iratkozott be a felsőfokú intézményekbe, és ugyanebben az évben 100 végzett férfira átlagosan csaknem 150 nő jutott. Vannak olyan tagállamok, amelyek az Unió átlagot meghaladják, különösen kiugró mértékben Észtország és Lettország, de a kétszeres női többség közelében van Litvánia, Lengyelország és Portugália, valamint hazánk is. A leginkább kiegyenlített nemi arányt Ausztriában láthatjuk, de kevésbé magas a nők aránya Németországban, Csehországban, Franciaországban, Olaszországban és Hollandiában is.

Életkor szerint a 25-34 éves korcsoport tűnik a legaktívabbnak, kétszer annyian tanulnak, mint a korskála túlsó végén állók. Ez összességében minden OECD-országra elmondható, és valószínűleg az iskolarendszer időbeli közelségének, illetve a munkaerő-piaci elvárásokhoz történő rugalmas hozzáállásnak köszönhető. A munkaerőpiacon magas beosztásban foglalkoztatott értelmiségiek tanulási aspirációja igen magas, szemben az alsóbb szinteken elhelyezkedő beosztottakkal. A tanulási kedvük származhat belső indíttatásból, de az állásukból adódó kihívásokkal is jól magyarázható. Néhány országban, mint például Csehország, Franciaország, Németország, Hollandia vagy Szlovákia, az utóbbi motivációs ok kimagasló, azaz a munkahely által szervezett vagy elvárt tanulás igen gyakori.

A tömegesedés társadalmi háttere és jelentése

Egy társadalmi jelenség nem érthető meg a történeti előzmények ismerete nélkül, éppen ezért a tömegesedés fogalmának ismertetése előtt röviden utalnunk kell az expanzió mögött álló társadalmi modernizációs folyamatra. *Hrubos* (2000b) arra figyelmeztet, hogy a felsőoktatás tömegesedését nem lehet izoláltan kezelni és értelmezni, mivel az része volt a 20. század második felében lejátszódó modernizációs folyamatoknak, amelyek a gazdaságot, a technikát, a társadalom szerkezetét és intellektuális kultúráját egyaránt érintették. Véleményünk szerint azonban ez főként a fejlett – elsősorban szolgáltatásokra épülő – gazdasággal rendelkező országokra jellemző a leginkább. A poszt-szocialista országokban aligha ment végbe ilyen ütemű és mértékű modernizációs folyamat a 20. század második felében illetve annak végén. A poszt-szocialista országokban jellemzően csak a rendszerváltásokat követő években indult el egy „dinamikusabb” modernizációs folyamat, amely mind a gazdaság, mind a társadalom szerkezetét átalakította. *Hrubos* a növekedés kiváltó okaként egyfelől az 1950-es évek közepétől nekilendülő gazdasági növekedést, másfelől a demográfiai folyamatoknak az oktatásra gyakorolt hatását emeli ki (*Hrubos* 2000b). A demográfiai folyamatoknak a hatása csak korlátozottan érvényes, hiszen hazánkban a felsőoktatási létszámokat mesterségesen alacsonyan tartották egészen az 1990-es évek elejéig. Emellett a társadalom nagy része nem törekedett felsőfokú tanulmányok felé, hiszen már a szakképzettség birtokában is munkába tudott állni. A „baby boom” nemzedék többsége (1974/75-ös korosztály) nem léphetett a felsőoktatás „királyi útjára”, hiszen ez a korosztály csak 1992/93-ban lett 18 éves. Az 1990-es években azonban – igazodva a nemzetközi trendekhez – a felsőoktatás kapuit szélesre tárták, és néhány év alatt viszonylag gyors létszámnövekedés volt tapasztalható a jelentkezők, a felvettek és a diplomát szerzettek számában és arányában.

A gazdasági prosperitás talaján kibontakozó funkcionális megközelítés azon alapul, hogy az oktatás hozzájárul a munka produktivitásához, ezzel a gazdaság fejlődésének a hajtóműve a jövőbe történő befektetés. Nem véletlen tehát, hogy a közgazdászok (például *Becker*, 1964; *Schultz*, 1961, 1983) ekkor kezdték hangoztatni az emberi erőforrásokba való beruházás fontosságát hangsúlyozó humán tőke (*human capital*) elméletet. Végül is, a funkcionális megközelítés hívei azt vallják, hogy az oktatási befektetés előnyös nemcsak az egyének számára, hanem a társadalom egészére nézve is. A gazdasági prosperitás időszakában a fejlett országok jelentős részén kiépült a jóléti állam, amelynek gondolatához hozzátapadt a művelt fogyasztóvá nevelés. Másfelől, a jóléti állam sok új – javarészt felsőfokú végzettségű szakembert feltételező – munkahelyet teremtett a közszolgálat, az egészségügy, az oktatás és a szociális ellátás területén. A társadalom demokratizálódásának eszméjéből pedig a továbbtanulás lehetőségeinek elvileg korlátlan biztosítására törekszik. A felsőfokú képzés kiterjesztését megelőzte, egyúttal lehetővé is tette a középfokú iskolázás gyors elterjedése és általánossá válása (*Hrubos* 2000b; *Kozma* 1998).

A tömegesedésben, a mennyiségi igények növekedésében egy demográfiai tényező is szerepet játszott. Ugyanis a II. világháború után született nagy létszámú úgynevezett „baby boom” nemzedék a hatvanas évek közepén ért a felsőoktatási életkorba, a nyolcvanas évek második felében pedig a második nemzedéke jelentkezett nagyobb létszámban a felsőoktatásba Nyugat-Európában. E demográfiai hullám levonulását követően már csökkent az említett évjáratok száma, mégsem szűnt meg a felsőoktatási férőhelyek bővítését célzó társadalmi igény. A nyolcvanas évek elejétől beköszöntő elhúzódó gazdasági recesszió idején az ifjúsági munkanélküliség egyik formája lett a felsőoktatásban való parkoltatás. Ez Közép-Kelet Európában a rendszerváltástól, hangsúlyozottan

pedig a 2000-es évektől vette kezdetét, míg Nyugat-Európában és Észak-Amerikában már az 1960-as évek óta folyó jelenségről van szó. (Többek között erről is szóltak az 1968-as diáklázadások.).

A kilencvenes években érezhetőbbé vált, egy sajátos kohorsz-hatás, nevezetesen felsőoktatási életkorba kerültek annak a szülői generációnak a gyermekei, amely már részesült a hatvanas években kezdődő növekedés előnyeiből. Így érthető, hogy e generáció tagjai általában felsőfokú végzettséghez akarták juttatni gyermekeiket is (Hrubos 2000b).

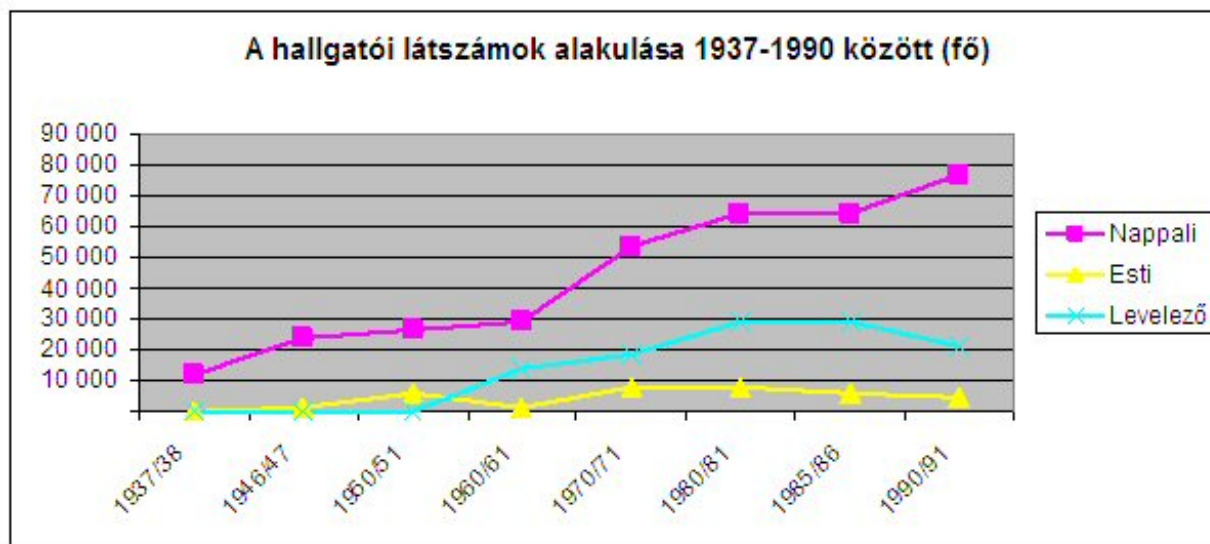
A felsőoktatás tömegesedésének hazai trendjei

A hallgatói létszám alakulása

A statisztikai elemzéseink előtt fel kell hívnunk a figyelmet a statisztikai adatok összehasonlításának problémájára. Egyfelől, nemzetközi szinten eltérhet a felsőoktatás definiálása, illetve a képzések szintje, formája és tagozata. Másfelől, hazai szinten azzal is kell számolni, hogy az elmúlt évtizedekben, években folyamatos változások történtek akár a jogszabályi módosításokat nézzük, akár a képzési szinteket (lásd. Bologna-folyamat). Éppen ezért egyetértünk Fábri (2010) azon megállapításával, miszerint az utóbbi két évtizedben olyan mélyreható változások történtek a hazai felsőoktatás rendszerében, hogy időnként megnehezíti a folyamatok számszerű-mennyiségi megjelenítését. Ilyen változás volt az új típusú képzésre való áttérés, a szakok és képzési területek átalakulása, a felsőoktatási intézmények integrációja, az új karok indulása. Ezek tehát megkövetelik a konzekvens és pontos fogalomhasználatot (Fábri, 2010). A statisztikai elemzés során mi is ezt tartjuk szem előtt.

A következőkben a hallgatói létszámok alakulására egyfelől történeti távlatban, másfelől az 1990 és 2010 között zajló folyamatokat elemezve figyelünk. A történeti visszatekintést az indokolja, hogy ezzel a felsőoktatás tömegesedésének történeti gyökereire szeretnénk rámutatni, másrészt érzékelteti a felsőoktatási létszámokban a 20. század második felében, illetve utolsó harmadában lezajlott folyamatokat, trendeket. Ugyanis, véleményünk szerint csak ennek az előzménynek az ismeretében érthető meg igazán, hogy az 1990-es években bekövetkezett hirtelen létszámrobbanás nem mellőzött minden történelmi-társadalmi előzményt.

3. ábra. A felsőoktatási hallgatólétszám alakulása történetileg, 1937-1990 (fő)

Forrás: Felsőoktatási Statisztikai Adatok 2009. (saját szerkesztés)

A 3. ábra rámutat arra, amire Polónyi és Tímár (2001) felhívja a figyelmet a 20. század második felének magyar felsőoktatási expanziójának elemzése kapcsán: a magyar felsőoktatás fejlődését és minőségét, az erőltetett, mennyiségi fejlesztés három nagy kampánya határozta meg. Az első nagy kampány a negyvenes években kezdődött és 1953-ig tartott, és ennek fő motorja a túlfűtött ipari termelés által gerjesztett munkaerő-kereslet volt. A 3. ábrán is jól látható, hogy az 1937/38-as tanévtől az 1950/51-es tanévig több mint kétszeresére emelkedett a hallgatók száma (Polónyi és Tímár, 2001). A felsőoktatás fejlesztésének második nagy kampánya a hatvanas évek eleji oktatási reformokhoz kötött, amelynek következtében folyamatos és dinamikus növekedés

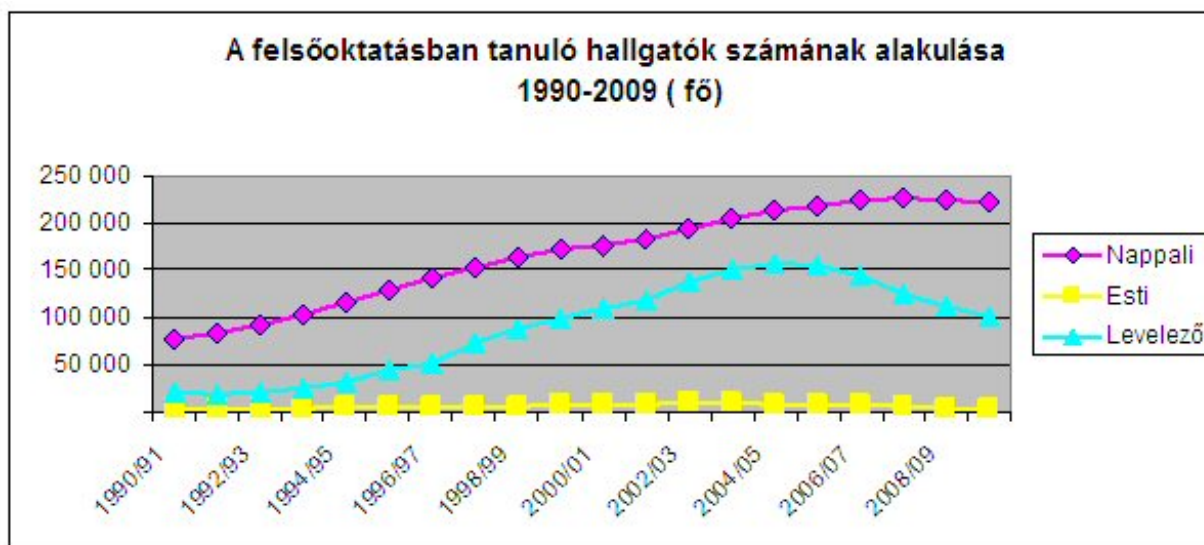

regisztrálható a hallgatók számának alakulásában.

Az 1937/38-as tanévhez viszonyítva az 1990-es évekre több mint hatszorosára növekedett a felsőoktatásban résztvevők száma. A felsőoktatás tömegesedésének, tehát komoly történelmi előzményei vannak, csak hogy ezt kevesen szokták hangsúlyozni. Ezzel együtt, az is kétségtelen, hogy ehhez a mennyiségi növekedéshez több évtizedre volt szükség: gyakorlatilag a 20. század második felének felsőoktatás története az erőltetett, kampányokkal központilag irányított hallgatói létszámok emeléséről szólt.

Az 1990-es években nekilendült felsőoktatási tömegesedés és expanzió azonban jóval rövidebb idő alatt ért el ilyen eredményeket. A felsőoktatás legújabb, mennyiségi fejlesztési kampánya már az 1990-es évekhez kötött, amelyről a 4. ábra tájékoztat (Polónyi és Tímár, 2001).

4. ábra. A felsőoktatásban tanuló hallgatók számának alakulása 1990-2009 (ezer fő)

Forrás: Felsőoktatási Statisztikai Adatok 2009.

A 4. ábra kiválóan illusztrálja a felsőoktatás iránti igénynövekedésnek a mértékét, annak dinamikáját. A nappali tagozatos hallgatók száma az 1990/91-es tanévtől a 2005/06-as tanévig folyamatosan és dinamikusan emelkedett; arányaiban ez közel háromszoros növekedést jelent a vizsgált periódusban. Az esti és levelező tagozatos képzésekkel kapcsolatban két megállapítást tehetünk: egyfelől, itt létszámában és arányaiban is sokkal dinamikusabb a mennyiségi növekedés (1990/91 és 2006/07 között több mint hatszoros bővülés látszik), mint a nappali tagozatos hallgatók körében, noha ezt a szakirodalom kevésbé szokta hangsúlyozni. Másfelől jól látható, hogy a 2004/05-ös tanévtől kezdődően viszont csökkent a népszerűsége e képzési formáknak. Az esti tagozatra járó hallgató esetében – a 2009/2010-es tanévhez viszonyítva – 40%-os visszaesést regisztrálhatunk, míg a levelező tagozatos hallgatók esetében ez az arány 65%, ugyanehhez a tanévhez viszonyítva.

Az összes hallgató létszámát tekintve szintén a 2006/07-es tanév tekinthető választónak, ami valószínűleg összefügg a Bologna reform által bevezetett két-, illetve háromciklusú képzési rendszerre való áttéréssel (Barakonyi, 2004; Kozma és Rébay, 2008). A létszámok apadása egyértelműen jelzi, hogy napjainkra a tömegesedés (és ezzel az expanzió) kora véget ért.

Fábri (2010) a hazai felsőoktatási felvételi jelentkezések fontosabb összefüggéseit vizsgáló tanulmányában arra a következtetésre jut, hogy a 2000-es évek első felében jellemző magas felvételizői számok részben azzal magyarázhatók, hogy rendkívül magas volt az idősebb korosztályból továbbtanulni szándékozók köre, és egyúttal aránya az összes jelentkezőn belül. Az évtized közepén érzékelhető létszámcsökkenés éppen ennek a rétegnek a visszaesését mutatta. A Bologna-folyamattal bevezetésre került kétfázisú képzés pedig tovább csökkentette a már diplomával rendelkező, vagy éppen az intézményben hallgatói jogviszonyban lévő jelentkezők arányát, mivel számukra fokozatosan beszűkültek a továbbtanulási lehetőségek (egyre kisebb számban hirdettek/hirdethettek meg kiegészítő alapképzést vagy diplomás képzést az egyetemek). Ha pedig nem akartak alapképzésre jelentkezni, akkor egyelőre kivártak, míg a mesterszakok el nem indultak (Fábri 2010).

A jelentkezői létszámokat tekintve tehát „a 2006–2008. évek nagymértékű visszaesése alapvetően a hazai

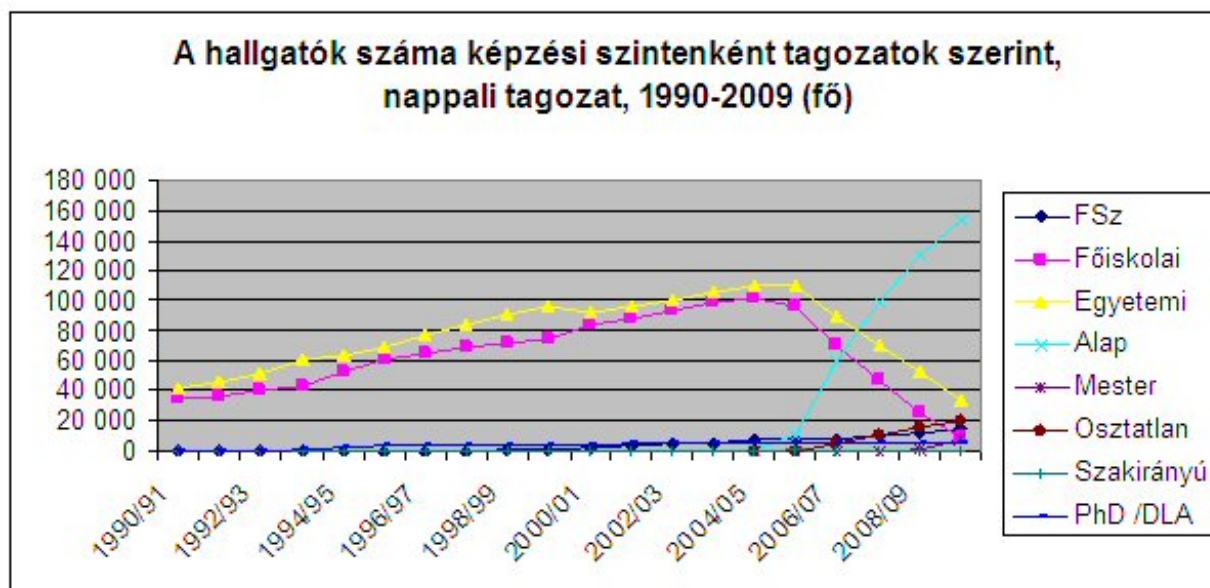
felsőoktatás kétszintű képzésre történő átállásával összefüggő jelenségeként fogható fel” (Fábri, 2010. 18. o.). Ugyanakkor 2009-től megfordult a trend: a több mint 25%-os növekedés legfőbb magyarázata, hogy a mesterszakok a legtöbb helyen ekkor indultak el. Ekkor végeztek ugyanis valamennyi képzési területen az első alapképzésben tanuló hallgatók. (Meg kell jegyezni, hogy több szakon kísérleti jelleggel már korábban is elindultak alapképzési szakok. Noha, úgy tűnik, hogy emiatt lényegesen többen léptek be a felsőoktatásba, erről nem volt szó, hanem sokkal inkább arról, hogy az alapképzésről a hallgatók egy része átlépett a mesterképzésbe). Fábri prognosztizálása szerint – amelyet az életkorra és az érettségi évére alapoz – a mesterképzések nagyszámú elindítása az idősebb, hagyományos egyetemi/főiskolai diplomával rendelkező réteg egyre növekvő mértékű belépését fogja okozni a felsőoktatásba (Fábri, 2010). A jelentkezési számokból kiolvasható tendenciák valószínűleg érvényesek lehetnek a felsőoktatási intézményekben tanulmányokat folytató hallgatókra is.

A felsőoktatásban tanuló hallgatók száma tagozatonként

A továbbiakban érdemes részletesebben a hallgatók tagozatonkénti számának alakulását is vizsgálat alá tenni, hiszen a felnőtt hallgatók – élethelyzetükből és munkakörülményeiből fakadóan – jellemzően a részidős képzéseket (esti, levelező, távoktatás) preferálják. A felsőfokú szakképzésben tanulók száma a képzési forma 1998-as bevezetésétől kezdve folyamatosan és dinamikusan emelkedett: az 1998-as évtől 2009-ig terjedő időszakban ez a növekedés több mint huszonszoros.

A hagyományos főiskolai szakon tanulók számának gyarapodása 1990-től egészen a 2004/05-ös tanévig folyamatos; míg az egyetemi szakon tanulók körében a határt a 2003/04-es tanév jelentette. Az alap- és mesterképzésben, valamint az osztatlan képzésben tanulók száma egyértelműen a növekedés jeleit mutatja. A szakirányú képzésekben tanulók száma azonban a vizsgált periódusban több alkalommal hullámzott és a folyamatos csökkenés a 2004/05-ös tanévhez köthető. A doktori tanulmányokat folytatók számának emelkedése szintén a bővülés jeleit mutatja, itt a létszámok apadása a 2006/07-es tanévhez köthető. Az összes hallgató létszámát tekintve a Bologna reform életbe lépésének dátuma tekinthető mérföldkönek.

5. ábra. A hallgatók száma képzési szintenként tagozatok szerint, nappali tagozat, 1990-2009.

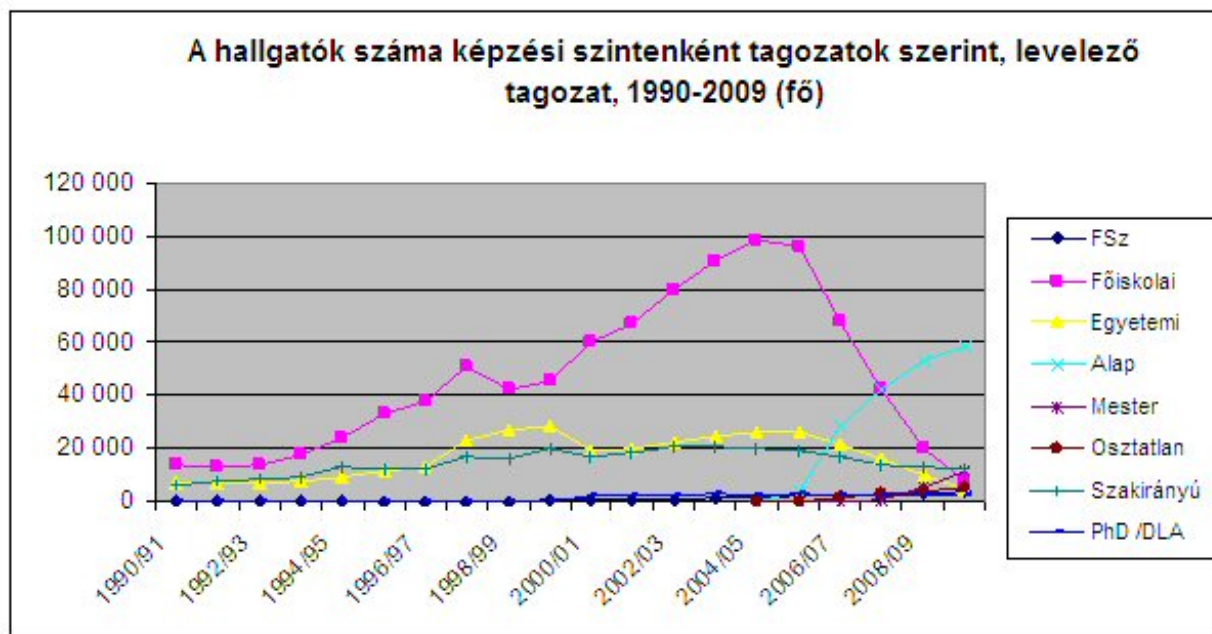
Forrás: Felsőoktatási Statisztikai Adatok 2009.

A nappali tagozaton tanuló hallgatók számának alakulása hasonló tendenciákat mutat, mint az összes tagozaton tanuló hallgatók számának változása. Mindössze azt a különbséget véljük felfedezni, hogy a szakirányú továbbképzésekben résztvevők száma – az összes tagozathoz viszonyítva – nagyobb ingadozást mutat. Továbbá az adatok arra utalnak, hogy a hallgatók ezt a képzési formát döntően nem nappali tagozatos képzésként végzik el. Ennek háttérében meglátásunk szerint az állhat, hogy olyan, már diplomával rendelkező (felnőtt) tanulók járnak ide, akik munka- és életkörülményeiből eredően a részidős képzéseket preferálják. További okként szerepelhet a kétciklusú képzésre való áttérés is, ugyanis a mesterszakokat sok helyen nem, vagy csak késve tudták elindítani, és ez feltételezhetően elbizonytalanította a jelentkezők egy részét.

A felsőfokú szakképzéseket esti tagozatos képzésként teljesítők száma gyakorlatilag elenyésző. A hagyományos főiskolai, illetve egyetemi képzést esti tagozaton folytatók száma a 2005/06-os tanévtől kezdve drasztikusan lecsökkent és a 2009/10-es tanévben már csak néhány százan tanultak ilyen formában. Az alap- és mesterképzés esti tagozatán teljesítők száma sem e képzési forma túlzott népszerűségéről tanúskodik. Az viszont figyelemre méltó, hogy a szakirányú továbbképzést választók száma a 2004/05-ös tanévtől kezdve nagyjából évi 2000 főben stabilizálódott, a PhD/DLA képzést szintén kevesen végzik ebben a formában. Úgy tűnik, hogy a felsőoktatási intézmények apátiában szenvedő képzési formája az esti tagozat.

6. ábra A hallgatók száma képzési szintenként tagozatok szerint, levelező tagozat, 1990-2009.

Forrás: Felsőoktatási Statisztikai Adatok 2009.

A felsőfokú szakképzéseket levelezős formában lényegesen többen választják, mint esti képzésként, de számuk messze elmarad a nappali tagozaton e képzési formát választó hallgatóktól. Ennek feltehetően az lehet az egyik magyarázata, hogy a legtöbb diplomának alacsony a munkaerő-piaci konvertálhatósága, vagyis nem minden képzési területen éri meg időt, pénzt és energiát fektetni a felsőfokú végzettség megszerzésébe.

Ami a hagyományos főiskolai és egyetemi képzéseket illeti, megállapítható, hogy számuk – hasonlóan a nappali és esti képzések adataival – a 2005/06-os tanévig emelkedett és ennek okaként szintén a felsőoktatás megreformálását tekintjük. Az alap- és mesterképzést levelező hallgatóként teljesítők számát tekintve növekedést regisztrálhatunk és ez igaz az osztatlan képzésben tanulók körére is. A statisztikai adatok a szakirányú továbbképzést levelezős tagozatos hallgatóként teljesítők viszonylag magas számáról árulkodnak. Valójában ennél a képzési formánál a legmagasabb a szakirányú továbbképzést választók száma, viszont ez az utóbbi években csökkenő tendenciát jelez. Az is látszik, hogy a legmagasabb szintű doktori tanulmányokat a hallgatók nagyjából kétezres tábora e képzési formában végzi.

Végül a távoktatási tagozat kapcsán azt állíthatjuk, hogy az meglehetősen periférikus helyzetben van, tekintve, hogy felsőfokú szakképzést gyakorlatilag elenyésző számban választanak a hallgatók és ugyanez mondható el a hagyományos főiskolai és egyetemi képzésben tanulókról is. A háttérben ott áll egyfelől a Bologna reform, másfelől az is, hogy sokan bejutnak nappali tagozatos képzésekre.

Ez utóbbi általános magyarázata lehet annak, hogy az utóbbi időben folyamatosan csökken az érdeklődés a nem nappali tagozatos (részidős) képzések iránt. Ez magyarázható azzal, hogy amíg részidős képzések jellemzően költségtérítések, addig a nappali képzések jellemzően államilag finanszírozottak. Úgy tűnik, nem éri meg ilyen típusú képzésekbe befektetni, hiszen a megszerezhető végzettség nem hoz olyan hasznot, amelyet mérlegelve a munkavállalók ilyen képzések mellett döntenének. További ok lehet, hogy más képzési formák (például munkahelyi képzések, tréningek) keretében is megszerezhetőek azok az ismeretek, illetve fejleszthetőek azok a készségek, amelyekre az illetőnek (és a munkahelyi szervezetnek) szüksége van. Az így megszerezhető ismeretek jellemzően gyakorlat-orientáltak és munkahely specifikus tudást nyújtnak, valamint olyan

képességeket fejlesztenek, amelyek közvetlenül alkalmazhatók. Az ilyen típusú képzések költségei valószínűleg sokkal alacsonyabbak, mint egy többéves egyetemi/főiskolai szintű képzése, és az is elképzelhető, hogy részben fizetősek vagy a munkáltató által finanszírozottak. Így a tanulni vágyó vagy kényszerülő ember döntési mérlegelése során ezeket a képzéseket preferálja a drágább és hosszabb képzésekkel szemben. Ez utóbbinak a munkaerő-piaci konvertálhatósága bizonytalan is lehet, hiszen mire – hosszú évek alatt – megszerzi a végzettségét, akkora kétségessé válhat a befektetésének az értelme. A nem nappalis képzések domináns képzési formája tehát a levelező képzés, amely mellett az esti és a távoktatás marginalizált helyzetben van. Ennek hátterében egyfelől az állhat, hogy az intézmények nem kínálnak képzéseket ilyen formában, másfelől pedig az, hogy az emberek vagy nem ismerik eléggé például a távoktatást, vagy kevésbé hatékonynak tartják azokat. (Megjegyzendő, hogy a távoktatást csak az 1998/99-es tanévben vezették be, tehát nincs jelentős előzménye.)

A tömegesedés a vizsgált intézményekben (statisztikai elemzés, 2000–2010)

A Debreceni Egyetem esete

A következőkben a vizsgálatba bevont felsőoktatási intézményekben tekintjük át a hallgatói létszámok változásának főbb tendenciáit a 2000 és 2010 közötti periódusra vonatkozóan.

Az 1. táblázat adatsorainak tanúsága szerint a Debreceni Egyetem nappali tagozatos képzésre járó hallgatóinak számában töretlen és dinamikus növekedés regisztrálható. (2000 és 2010 között a nappalis hallgatók száma több mint 60%-os emelkedést mutat.) Ezzel szemben a nem nappali tagozaton (esti, levelező, távoktatás) már nem ilyen egyértelmű a kép: a hallgatók száma egészen 2004-ig a növekedés jeleit mutatja (több mint 70%-os az emelkedés), majd a 2005-ös, illetve 2006-os évektől kezdve előbb enyhe, majd határozottabb mértékben a csökkenés tendenciája lesz a meghatározó (2010-re a hallgatók száma csaknem a 2000. évi szintre esett vissza).

1. táblázat. Hallgatói létszámok tagozatonként a Debreceni Egyetemen (Ph.D. képzés nélkül, 2000-2010)

Év	Nappali	Levelező, esti, távoktatás
2000	14221	7536
2001	14522	8540
2002	15217	9506
2003	16094	9810
2004	17016	10387
2005	17255	10260
2006	18683	9895
2007	19901	8426
2008	21707	7857
2009	22337	7489
2010	22905	7352

Forrás: www.unideb.hu

Az adatok szerint a nem nappalis munkarendben folyó képzés tehát jelentős mértékben veszített népszerűségéből a Debreceni Egyetemen. Ez a tendencia teljes mértékben illeszkedik az országos folyamatokhoz. A kérdés, hogy mindennek mi az oka? Mi magyarázza azt, hogy a Debreceni Egyetemen a 2000-es évek közepéig dinamikusan növekedett a nem nappali tagozaton diplomát szerzettek száma, és a 2000-es évek közepétől törés következett be, majd mélyzuhanásba kezdett az ilyen munkarendben tanuló hallgatók száma? Vajon a 2008-ban kirobbant a gazdasági válságnak milyen hatása volt/van a nem nappalis hallgatók felsőfokú továbbtanulására országos és intézményi szinten?

Véleményünk szerint az egyik kézenfekvő magyarázat az lehet, hogy sokan nappali tagozatos képzésekre kerülnek be (ezt igazolják a létszám adatok), így nem kell tandíjat fizetni, hiszen az ilyen munkarendben folyó képzések jelentős része költségtérítéses formában valósul meg. Továbbá a nappalis képzés keretében a hallgatók több órán tudnak részt venni, így valószínűleg alaposabb ismeretekre tudnak szert tenni, az

ambiciózusabb hallgatók pedig bekapcsolódhatnak a kutatásokba is. Ugyanakkor a campus életébe, kultúrájába is jobban tudnak involválódni, mint azok a társaik, akik csak péntekenként vagy hétfővenként és a vizsgaidőszakban járnak az egyetemre. Bár, ez utóbbi igény valószínűleg nem is jelenik meg tömeges méretben a nem nappalis hallgatók körében, hiszen felmérések is igazolták, hogy a levelező, esti és távoktatásban tanulók körében magasabb (kb. 80%) a munka mellett tanulók száma. (*Diplomás pályakövetés 2010. A 2007-ben végzetek munkaerő-piaci jellemzői 2010*).

További okként, szerepelhet az, hogy sokan az 1990-es években és a 2000-es évek elején, közepén megszerezték – nem nappalis képzés keretében – a diplomájukat, és most már nincs igényük egy újabb végzettség megszerzésére. Aki pedig bejut nappalis képzésre, az jó eséllyel ott is folytatja tanulmányait.

Szintén magyarázója lehet a csökkenő hallgatói létszámoknak (főleg az idősebb korosztálynak), hogy a diploma megszerzésének a feltételeként a felsőoktatási intézmények többsége különböző szintű és számú – jellemzően államilag elismert – nyelvvizsga megszerzését írta elő.

A 2005-ös felsőoktatási törvény 150 §-nak értelmében azon hallgatók esetében, akik a tanulmányaiknak az első évfolyamon történő megkezdésének évében betöltötték a 40. életévüket – ha a bizonyítvány megszerzésének az előfeltétele az általános nyelvvizsga megléte – akkor mentesülnek e követelmények teljesítése alól (2005. évi CXCV. Törvény a felsőoktatásról). A Debreceni Egyetem Tanulmányi és Vizsgaszabályzata^[1] ezen túlmenően úgy fogalmaz, hogy 1.) „*akik a megkezdett tanulmányaik során a szak képesítési követelményeiben meghatározott képzési idő alatt betöltik a 40. életévüket, és 2003. július 1-jén már hallgatói jogviszonyban álltak.*” 2.) továbbá „*akik a 2003/2004. tanévben első évfolyamon megkezdett tanulmányaik során a szak képzési és kimeneti követelményeiben meghatározott képzési idő alatt betöltik a 40. életévüket.*” Ezeket a rendelkezéseket azoknál alkalmazzák utóljára, akik 2015/16-ban tesznek záróvizsgát.

Így érthető, hogy a nyelvvizsga kötelezettség sokakat elrettent a felsőfokú továbbtanulástól, mivel egy nyelvet megtanulni viszonylag hosszú és költséges folyamatot jelent. Aki pedig még nem töltötte be a 40. életévét, és nem beszél egyetlen idegen nyelvet sem, az valószínűleg jobban meggondolja, hogy jelentkezzen-e egyetemre/főiskolára, hiszen számára nem csak a tanulmányi, hanem a nyelvi követelmények teljesítése is elvárásaként jelenik meg. Továbbá a nem nappalis képzésben résztvevő hallgatók esetében ezek mellett – az esetek nagy részében – számolni kell még a munkahelyi – és a családi kötelezettségekkel is.

A korábban tervezett (2006) fejlesztési részhozzájárulása abból a szempontból érintette volna a nem nappalis hallgatókat, hogy akik ilyen tagozat/munkarend alapján folytatják tanulmányaikat, azoknak egy része nem költségtérítéses, hanem államilag finanszírozott képzésben tanul. Ennél fogva, nézetünk szerint, sokakat eltántoríthatott a tandíj általános bevezetésének a lehetősége, noha az ténylegesen soha nem valósult meg. Azok számát, akik emiatt nem jelentkeztek, azonban megbecsülni sem tudjuk.

Álláspontunk szerint e képzési formák népszerűségi indexének megfigyatozásának háttérében további magyarázat lehet, hogy megnövekedett a másféle tanulási formák, például a munkahelyi képzések száma, ami – mint utaltunk rá – rövidebb, célirányosabb, gyakorlatiasabb és költségkímélő képzéseket jelenthet, mind a munkavállalóknak, mind a munkáltatónak, mint a főiskolai/egyetemi képzés. Ugyanakkor az is reális lehetőségként él, hogy a munkahelyi szervezetek – elsősorban a gazdasági szféra területén – jellemzően a szervezeti hierarchia magasabb szintjén állókat beíratják egyetemi/főiskolai képzésekre. Ezzel függhet össze, hogy Magyarországon a rendszerváltást követően fokozatosan megjelentek a külföldi vagy vegyes tulajdonú munkahelyi szervezetek, amelyek körében gyakoribb az alkalmazottak oktatásba/képzésbe való bevonása. Gyakoriságát tekintve a legkevésbé a tisztán magyar tulajdonú munkahelyi szervezetek esetében beszélhetünk képzésekről, ezt követik a vegyes tulajdonú vállalkozások, és a sort egyértelműen a külföldi tulajdonú cégek vezetik.

A nem nappali tagozatos hallgatók számának 2000-es évek közepén bekövetkezett csökkenésében meggyőződésünk szerint további kiváltó oka lehetett, hogy jogszabályi módosulások történtek, aminek értelmében 2006-tól felmenő rendszerben a GYES, GYED idején végzett tanulmányok idején megszűnt a tandíjmentesség (a GYES-en lévő hallgatók vizsgálatáról lásd bővebben *Engler, 2011*). A kisgyermeket nevelők jellemzően a nem nappalis képzési formákat (és a távmunkát) preferálják, hiszen családi, és egyéb elfoglaltságaik miatt többségük nem tud nappali tagozaton részt venni, így lehetőségeik meglehetősen korlátozottak.

Fábri István (2010) véleménye szerint további tényezők is kihathatnak a felsőoktatási továbbtanulási tendenciák alakulására. Ezek a következők: a demográfiai folyamatok, a közoktatási rendszer strukturális változásai, a felvételi eljárásnak a változásai, a felsőoktatás képzési szerkezetének változásai, a felsőoktatási intézmények

területi struktúrája, a foglalkoztatási szerkezet és a munkaerő-piaci folyamatok, a foglalkozások társadalmi presztízse, a szociális meghatározottságok és a kulturális tőke, a nemzetközi mobilitás, valamint az egyetemek, főiskolák presztízse, amelyek hatással lehetnek a felsőfokú továbbtanulási tendenciákra.

A Partiumi Keresztény Egyetem esete

Az 1989-es rendszerváltást követően robbanásszerű bővülés jellemezte a román felsőoktatást, mely az illetékes mutatók szinte mindegyikében tükröződött. Amíg 1990-ben 48 felsőoktatási intézmény működött az országban, melyek 186 egyetemi vagy főiskolai kart foglaltak magukban, addig a 2003-2004-es tanévben immár 122 intézmény létezett 754 karral, tehát az egyetemek száma csaknem háromszorosára, a karok száma több mint ötszörösére nőtt, ami a növekedés mellett erőteljes intézményi tagolódási tendenciára is enged következtetni. A hallgatók száma is több mint háromszorosára nőtt, vagyis az 1990-ben tanuló 192.810 hallgató helyére 2004-re 620.875 hallgató került^[2], és mivel az ország lakosságszáma, sem főbb demográfiai adatai nem változtak ilyen arányt megközelítő mértékben, világos, hogy a társadalom sokkal szélesebb rétegei számára vált elérhetővé a felsőoktatásban való részvétel. Ugyanakkor a 21. század első évtizedében a hallgatók száma csaknem megháromszorozódott, és az évtized végére csaknem 1 millióra nőtt. Ennek ellenére Románia az Európai Unió tagállamai között az egyik utolsó helyet foglalja el a felsőoktatásban résztvevő fiatalok arányát tekintve, melynek oka szakértők szerint a viszonylagos szegénység és a társadalom kisebb arányú urbanizáltsága.^[3] Ugyanakkor például az 1998-2002 közötti időszakot vizsgálva 61%-os növekedés volt tapasztalható, mely az Európai Bizottság szerint a legmagasabb növekedési ütem az EU-ban (*Hatos*, 2006).

Ami a romániai magyar felsőoktatást illeti, a rendszerváltást követően egyes egyetemeken folyt magyar tannyelvű képzés, ez azonban sok esetben csak egyes tárgyak anyanyelven történő oktatását jelentette. A helyzet azóta lényegesen megváltozott, 10 évvel később a kolozsvári Babes-Bolyai egyetemen 39 magyar tannyelvű szak indult, kihelyezett képzések révén több erdélyi és partiumi városban is volt lehetőség főiskolai szinten magyar nyelven tanulni (*Szilágyi*, 2007, Murvai László kutatási adatainak felhasználásával).

Az új évtizedben létrejött az 1990-es alapítású Sulyok István Református Főiskola jogutódjaként a Partiumi Keresztény Egyetem Nagyváradon, valamint teljesen új alapokon a Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem, mely három városban indít képzéseket. Első ízben az előbbi intézmény nyerte el az akkreditációt, de jelen pillanatban ezen folyamat utóbbi esetében is előrehaladott állapotban van. Az állam által finanszírozott, tehát nem magánegyetemként működő magyar tannyelvű felsőoktatási intézmény nem található Romániában.

Szemléltetésképpen érdemes belepillantani a nagyváradai Partiumi Keresztény Egyetem diáklétszámának alakulásába is az utóbbi 10 évben, különös tekintettel a beiratkozott és az államvizsgázott hallgatók arányát vizsgálva (ld. 1. melléklet). Ebből kiderül, hogy viszonylag számottevő a lemorzsolódás, mely különösen a tisztán elméleti képzést nyújtó teológia és filozófia szakok esetében kiugróan magas. Ugyanakkor a képzőművészet és a közgazdaságtani képzések arányában csekélyebb mértéket fedezhetünk fel a lemorzsolódás tekintetében. Egyes romániai szerzők véleménye szerint a romániai állami és magánintézmények elszaporodását nem követte megfelelő stratégiai és jogszabályi háttér kidolgozása, amely egyrészt a diplomák relatív értékvesztéséhez, másrészt a megfelelő felkészültségű munkaerő biztosításának nehézségéhez vezethet (*Bottyán*, 2010).

Összegzés

Összefoglalva elmondható, hogy a felsőoktatásban zajló folyamatok a határ mindkét oldalán egyaránt érintik a különböző tagozaton, különböző munkaformában tanuló hallgatókat. A statisztikai adatok arról tanúskodnak, hogy a tanulásról való döntéseikben a részdíjs képzések résztvevői hasonló megfontolások mentén határoznak a felsőfokú tanulmányok megkezdéséről, mint az átlagosan fiatalabb korosztályok tagjai. A felsőoktatás átstrukturálódása, a munkaerőpiac keresleti-kínálati viszonyai, a diplomák gazdasági értéke, a demográfiai folyamatok egyaránt kihatnak a különböző életciklusban tanulók pályájára.

A további vizsgálatokban megpróbálunk a statisztikai adatok mögé pillantani, és a rendelkezésünkre álló szakirodalom alapján a részdíjs képzésekben tanulók tanulmányi jellegzetességeit feltárni. Kíváncsiak leszünk a tanulási döntések mögött meghúzódó motívumokra, a tanulmányi környezetre, a tanulás és egyéb teendők összehangolására, a tanulmányi eredményességre, és nem utolsósorban a diploma hasznosításának lehetőségeire.

Hivatkozott irodalom

Archer, M. S. (1988): *Az oktatási rendszerek expanziója*. Oktatáskutatói Intézet, Budapest.

- Balogh Anikó és Róbert Péter (2008): Foglalkozási mobilitás Magyarországon 1992-2007. In: Kolosi Tamás és Tóth István György (szerk.): *Társadalmi Ríport 2008*. TÁRKI, Budapest. 46-65.
- Barakonyi Károly (2004): *Rendszerváltás a felsőoktatásban. Bologna-folyamat, modernizáció*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Beck, U. (1999): Túl renden és osztályon? In: Angelusz Róbert (szerk.): *A társadalmi rétegződés komponensei*. Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest. 156-178.
- Becker, G. S. (1964): *Human capital: A Theoretical and Empirical Analysis with Special Reference to Education*. NBER, New York.
- Benő Kámán (1996): A felnőttoktatás változó funkciói. Értelmezési keretek és problémák. In: Koltai Dénes (szerk.): *Andragógiai olvasókönyv I.*, Janus Pannonius Tudományegyetem, Pécs. 78-94.
- Bottyán Zsolt (2010): *Reforma educatiei in contextul integrarii europene in Educatie si schimbare sociala*, editura Univ.Oradea, Oradea.
- Collins, R. (1979): *The credential society. A historical sociology of education and stratification*. Academic Press, New York.
- Duke, C. (1996): Fejlődésorientált felnőttoktatás az új felsőfokú oktatási rendszerben. In: Hinzen, Heribert (szerk.): *Fejlődésorientált felnőttoktatás*. Német Népfőiskolai Szövetség Nemzetközi Együttműködési Intézete, Budapest. 91-107.
- Engler Ágnes (2011): *Kisgyermekes nők a felsőoktatásban*. Gondolat Kiadó, Budapest.
- Europe in Figures – Eurostat Yearbook 2010*. Office for Official Publications of the European Communities, Luxembourg.
- Fábrí István (2010): *Jelentkezési és felvételi tendenciák az elmúlt 10 év tükrében*. Jelentkezési Tendenciák Kutatás Műhelykonferencia Budapest, Elérhetőség: http://www.felvi.hu/felsooktatasi-muhely/rendezvenyek/jtk_muhelykonferencia_beszamolo?itemNo=4 (Letöltés dátuma: 2011-07-20)
- Freeman, R. (1976): *The Overeducated American*. Academic Press, New York.
- Gender aspects in Lifelong Learning*. 2007. European Association for the Education of Adults, Brussels.
- Green, T. F. (1998): Az oktatási rendszer viselkedésének előrejelzése. In: Halász Gábor és Lannert Judit (szerk.): *Oktatási rendszerek elmélete*. Okker Kiadó, Budapest. 12-68.
- Hatos Adrian (2006): *Sociologia educatiei*. Polirom, Bucuresti.
- Hrubos Ildikó (1999): *A felsőoktatás dilemmái a tömegessé válás időszakában*. Educatio Füzetek.
- Hrubos Ildikó (2000): Új paradigma keresése az ezredfordulón? *Educatio*, 9. 1. sz. 13-26. Elérhetőség: http://www.hier.iif.hu/hu/educatio_reszletes.php?id=25 (Letöltés dátuma: 2011-02-26)
- Hrubos Ildikó (2002): Differenciálódás, diverzifikálódás és homogenizálódás a felsőoktatásban. *Educatio*, 11. 1. sz. 96-106. Elérhetőség: http://www.hier.iif.hu/hu/educatio_reszletes.php?id=3 (Letöltés dátuma: 2011-02-26)
- Koltai Dénes (1994): A felnőttképzés funkcióváltása. *Társadalmi Szemle*, 7. sz. 74-84.
- Kozma Tamás (1998): Expanzió. *Educatio*. Mérlegen, 1. sz. 5-18. Elérhetőség: www.hier.iif.hu/hu/letoltes.php?fid=tartalomssor/1158 (Letöltés dátuma: 2011-02-27)
- Kozma Tamás (2004): *Kié az egyetem? A felsőoktatás nevelésszociológiája*. Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest.
- Kozma Tamás és Rébay Magdolna (2008, szerk.): *A bolognai folyamat Közép-Európában*. Új Mandátum Kiadó,

Budapest. /Oktatás és társadalom 2./

Ladányi János (1994): *Rétegződés és szelekció a felsőoktatásban*. Educatio, Budapest.

Maróti Andor (2002): Hatékonyabbá tehető-e a levelezős oktatás? In: *A tanári mesterség gyakorlata. Tanárképzés és tudomány*. Nemzeti Tankönyvkiadó és ELTE Tanárképző Főiskolai Kar, Budapest. 6-10.

Mayer József (2000): Az iskolarendszerű felnőttoktatásról 2000-ben. *Új Pedagógiai Szemle*, 8. 11. sz. 13-23.
Elérhetőség: http://www.matarka.hu/cikk_list.php?fusz=1975

Nagy Péter Tibor (2003): A felsőoktatásba vezető út – és a társadalmi hátrányok kompenzációja. *Educatio*, 12. 2. sz. 236-252. Elérhetőség: http://www.hier.iif.hu/hu/educatio_reszletes.php?id=15

OECD (2011): *Education at a Glance 2011: OECD Indicators*. OECD, Paris.
http://www.oecd.org/document/2/0,3746,en_2649_39263238_48634114_1_1_1_1,00.html

Polónyi István és Tímár János (2001): *Tudásgyár vagy papírgyár*. Új Mandátum Kiadó, Budapest.

Róbert Péter (2001): *Társadalmi mobilitás. Tények és vélemények tükrében*. Andorka Rudolf Társadalomtudományi Társaság-Századvég Kiadó, Budapest.

Sáska Géza (2002): A kilencvenes évek felnőttoktatásáról. In: Mayer József (szerk.): *Módszertani stratégiák, problémák, kérdések – megoldás, válaszok*. Országos Közoktatási Intézet, Krónika Nova, Budapest. 19–34.

Schultz, T. W. (1961): Investment in Human Capital. *American Economic Review*, 51. sz. 1-17.

Schultz, Theodore W. (1983): *Beruházás az emberi tőkébe*. Közgazdasági és Jogi Kiadó, Budapest.

Szilágyi Györgyi (2007): *Érték és iskola*. Arisztotelész, Budapest.

T. Kiss Tamás és Tábori Tímea (2003). Válságok és váltások a felsőoktatásban. *Iskolakultúra*, 5. sz. 3-12.

Szak	2001-es év folyam		2002-es év folyam		2003-as év folyam		2004-es év folyam		2005-ös év folyam		2006-os év folyam		2007-es év folyam		2008-as év folyam		2009-es év folyam		2010-es év folyam	
	Léven	állam	Léven	állam	Léven	állam	Léven	állam	Léven	állam	Léven	állam	Léven	állam	Léven	2011- ben fog	Léven	2012- ben fog	Léven	2013 ban fog
		vizsgá zott 2005		vizsgá zott 2006		vizsgá zott 2007		vizsgá zott 2008		vizsgá zott 2008		vizsgá zott 2009		vizsgá zott 2010						
Teoló- gia	-	-	-	-	-	-	-	-	24	6	16	8	11	1	18	-	26	-	9	-
Szoc. munka	-	-	-	-	30	18	30	11	36	27	35	25	29	17	34	-	32	-	22	-
Szocio- lógia	-	-	-	-	25	18	26	17	35	24	36	22	24	11	21	-	23	-	17	-
Német nyelv	-	-	20	9	30	27	23	12	24	17	25	10	29	15	11	-	25	-	21	-
Angol nyelv	27	21	37	26	23	16	18	9	33	24	33	17	31	12	34	-	39	-	24	-
Angol- Román	19	10	-	-	18	11	8	4	17	8	11	3	13	12	9	-	8	-	5	-
Román nyelv	-	-	-	-	-	-	-	-	18	2	-	-	-	-	-	-	24	-	11	-
Magyar nyelv	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	35	-
Filozó- fia	28	5	22	8	12	10	6	3	31	13	21	8	20	3	16	-	17	-	17	-
Kg	67	55	64	40	59	42	72	42	79	54	78	41	78	45	78	-	72	-	62	-
Turisz- tika	-	-	49	21	51	38	60	47	78	54	73	35	78	33	75	-	76	-	48	-
Zene	-	-	17	13	22	12	20	9	20	10	20	10	13	9	16	-	12	-	12	-
Képző	-	-	20	15	20	17	25	15	32	28	30	19	30	19	35	-	30	-	35	-

1. számú melléklet

Comments are closed.